

Sprawozdanie z konferencji naukowej „Oblicza Niepodległej. Państwo i społeczeństwo. W 100-lecie odrodzenia Rzeczypospolitej”, Kraków, 25–26 X 2018 r.

W dniach 25–26 X 2018 r. w Krakowie odbyła się ogólnopolska konferencja naukowa, pt. „Oblicza Niepodległej. Państwo i społeczeństwo. W 100-lecie odrodzenia Rzeczypospolitej”. W obradach wzięli udział – reprezentujący kilka ośrodków akademickich – badacze życia politycznego, społecznego, gospodarczego i kulturalnego II Rzeczypospolitej. Pierwszego dnia referenci oraz słuchacze zebrali się na Uniwersytecie Jagiellońskim (w Collegium Maius oraz Collegium Witkowskiego), a drugiego – w Polskiej Akademii Umiejętności. Organizatorzy konferencji – Janusz Mierzwa, Czesław Brzoza oraz Sławomir Sprawski – to pracownicy Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

W ramach inauguracyjnego wystąpienia głos zabrali kolejno: Sławomir Sprawski, rektor UJ Wojciech Nowak, zastępca Prezydenta Miasta Krakowa Andrzej Kulig, prezes PAU Jan Ostrowski. Wystąpienia te były związane z patronatem honorowym, jaki nad konferencją sprawowali Rektor UJ, Polska Akademia Umiejętności oraz Prezydent Miasta Krakowa. Podczas inauguracyjnych wystąpień zwrócono uwagę na złożone realia II RP. Za cel konferencji uznano pogłębianie nurtu intelektualnej refleksji z okazji stulecia odzyskania przez Polskę niepodległości. Wskazano, że referaty nie dotyczą jednostkowych postaci, lecz analizują zjawiska i procesy, co jest zgodne z najnowszymi trendami w badaniach historycznych. Janusz Mierzwa stwierdził, że w konferencji biorą udział prelegenci zajmujący się zróżnicowaną problematyką badawczą. Określiło to szczególnie – interdyscyplinarny – charakter obrad poświęconych II RP.

Obrady podzielono na siedem części. Moderatorem pierwszej był Janusz Mierzwa. Czesław Brzoza w wystąpieniu „Ku Niepodległej” zaznaczył, że do niepodległości dążyła uświadomiona narodowo część polskiego społeczeństwa, żyjąca w trzech zaborach. Realia zaborowe uniemożliwiały wypracowanie uniwersalnego programu walki o niepodległość – występowały rozbieżności koncepcyjne. Przeprowadzona została charakterystyka orientacji na poszczególne państwa zaborcze oraz analiza sytuacji ludności polskiej na terenach objętych walkami w latach I wojny światowej. Zjawiska te autor przedstawił na tle zmieniającej się do 1918 r. sytuacji politycznej. Kolejnym referentem był Mariusz Wołos (Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie oraz Instytut Historii PAN), który ukazał „portret zbiorowy” dyplomatów II Rzeczypospolitej. Autor wskazał na różnice między korpusem

dyplomatycznym a konsularnym w II RP. Wyodrębnił trzy generacje polskich dyplomatów w latach 1918–1939 oraz zaznaczył ich zróżnicowane pochodzenie społeczne. Referat „Percepcja zagrożeń zewnętrznych w świadomości elit politycznych Drugiej Rzeczypospolitej” zaprezentował Marek Kornat (IH PAN). Przedstawił tezę o istnieniu dwóch szkół myślenia o dyplomacji w odrodzonej Rzeczypospolitej. Przywódcami tych odmiennych orientacji byli Józef Piłsudski oraz Roman Dmowski. Odrębnie w wystąpieniu usytuowano premiera i ministra spraw zagranicznych Aleksandra Skrzyńskiego. Był on zwolennikiem idei multilateralnych, co sprowadzało się do pokładania nadziei w Lidze Narodów i w porozumieniach wielostronnych. Marek Kornat wyjaśnił, jak zagrożenia bezpieczeństwa zewnętrznego Rzeczypospolitej wpływały na politykę polskich dyplomatów oraz wojskowych. Pierwszą część obrad zakończył referat Wojciecha Morawskiego (Szkoła Główna Handlowa w Warszawie), pt. „100 lat polskiej polityki gospodarczej. Między ciągłością a pokusą drogi na skrót”. Autor zwrócił uwagę na trudne uwarunkowania, z jakimi zmagala się II RP. W Polsce występowało zjawisko hiperinflacji, co było charakterystyczne dla państw, które przegrały I wojnę światową. Zdaniem referenta z porównania sytuacji ekonomicznej Polski z realiami w innych państwach wynika, że etatyzacja w II RP w drugiej połowie lat trzydziestych była w głównej mierze wymuszona sytuacją ekonomiczną, a nie doktrynalnym podejściem wicepremiera i ministra skarbu Eugeniusza Kwiatkowskiego. Autor krytycznie ustosunkował się do „mitu pozytywnego” głoszącego jednostronnie dokonania II RP na płaszczyźnie gospodarczej. Uznał, że był to wynik gloryfikacji II RP w latach PRL przez przeciwników systemu komunistycznego.

Przed rozpoczęciem drugiej części obrad uczestnicy konferencji przeszli z Collegium Maius do Collegium Witkowskiego, gdzie moderację objął Mariusz Wołos. Arkadiusz Adamczyk (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach) przedstawił refleksje dotyczące mozaiki politycznej II Rzeczypospolitej. Odwołał się do siedmiu nurtów życia politycznego państwa polskiego, wskazując kolejno na ruchy: komunistyczny, socjalistyczny, ludowy, chrześcijańsko-demokratyczny, narodowo-demokratyczny, państwowy (piłsudczykowski) oraz konserwatywny. Jako odrębne potraktował ugrupowania mniejszości narodowych, dlatego nie podjął szerszej analizy idei i działalności tych środowisk. Następny w kolejności referat zaprezentował Marek Sioma (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie). Autor poruszył zagadnienie systemu sprawowania władzy na polskiej prowincji w latach 1918–1939. Specyfika polityki na prowincji polegała na konieczności ułożenia stosunków z Kościołem, przede wszystkim rzymskokatolickim jako najbardziej wpływowym. W ocenie prelegenta polityka na prowincji stanowiła odzwierciedlenie „wielkiej polityki” na płaszczyźnie ogólnopolskiej. Marek Mączyński (UJ) w referacie pt. „Ustrój samorządu terytorialnego w Rzeczypospolitej Odzyskanej” zaznaczył, że rozumiano potrzebę budowy władzy lokalnej w polskim społeczeństwie. Występowały jednak trudności w budowie samorządu terytorialnego odrodzonej Rzeczypospolitej. Świadectwem tego była konieczność oparcia się na wzorach samorządów państw zaborczych.

W trzeciej części konferencji moderatorem został Marek Sioma. Janusz Mierzwa wystąpił z referatem pt. „Unifikacja, modernizacja, opresja. Przemiany aparatu administracyjnego Drugiej Rzeczypospolitej”. Referent wskazał na brak mechanizmów demokratycznych, prowadzący do wykształcenia się stylu rządzenia państwem ponad społeczeństwem, a także na dużą sprawność administracji. Aktywność administracji była w pewnym stopniu ograniczana niskimi funduszami, co jednak nie przeszkodziło w unifikacji i modernizacji państwa. W następnym referacie Robert Litwiński (UMCS) analizował zagadnienie dotyczące policji w II RP w kontekście ewolucji „od wzorca

samorządowego do modelu państwowego”. Zwrócił uwagę, że Policja Państwowa była scentralizowana – jednolita w skali całego kraju – z wyjątkiem województwa śląskiego. Odrębność na terenie Górnego Śląska wynikała z autonomicznego statusu tego regionu, gdzie istniała – wzorowana na państwowej – Policja Województwa Śląskiego. Mimo formalnej odrębności obie służby policyjne miały zbliżony charakter. Trzecią część obrad zakończył referat Piotra Cichorackiego (Uniwersytet Wrocławski), pt. „Stan zagrożenia. Problem bezpieczeństwa wewnętrznego Drugiej Rzeczypospolitej”. Autor analizował bezpieczeństwo wewnętrzne nie pod kątem klasycznych spraw kryminalnych, lecz ruchów wywrotowych niechętnych Rzeczypospolitej z pobudek ideologicznych (motywowanych niechęcią do państwowości polskiej). Przedstawiony został wpływ czynników zewnętrznych – w szczególności ZSRS – na bezpieczeństwo wewnętrzne II RP. Polityka władz państwa w okresie rządów obozu piłsudczykowskiego zmierzała do zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego, z czym łączyły się również kontrowersyjne decyzje. Zaliczały się do nich uwięzienie nieprzychylnych piłsudczykom polityków w twierdzy wojskowej w Brześciu oraz uruchomienie obozu w Berezie Kartuskiej.

Moderatorem czwartej części obrad był Piotr Cichoracki. Przemysław Olstowski (IH PAN) omówił problematykę integracji państwa i społeczeństwa po listopadzie 1918 r. Przedstawił zagadnienia separatyzmu, dzielnicowości i unifikacji w II RP do 1939 r. Z tego wystąpienia wynikało, że mimo unifikacji pewne odrębności – zgodne z dawnymi podziałami zaborowymi – w dalszym ciągu się utrzymywały. Galicja została przedstawiona jako ośrodek, z którego rekrutowano kadry do administracji państwowej w innych częściach kraju. Referent odwołał się do tendencji dzielnicowych, wskazując na odrębności ziem dawnego zaboru pruskiego. Odrębności te nie miały – zdaniem Olstowskiego – charakteru klasycznego separatyzmu, który mógłby realnie zagrozić odłączeniem się tych terenów od Polski, a następnie utworzeniem na ich podstawie odrębnego państwa. Kolejny referat, pt. „Wymiar sprawiedliwości w Drugiej Rzeczypospolitej (1917–1939). Założenia organizacyjne, budowa struktur, funkcjonowanie”, wygłosił Lech Krzyżanowski (Uniwersytet Śląski). Wykazał, że polski wymiar sprawiedliwości kształtował się już od 1917 r., czyli na rok przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości. Ukazane zostały złożone realia i kontrowersje związane z wymiarem sprawiedliwości w II RP. Do kontrowersji zaliczały się szykany wobec sędziów, którzy narażali się władzom piłsudczykim po maju 1926 r. Korespondowało z tym zjawisko awansów sędziów zaangażowanych w proces brzeski. Podobnie jak w wystąpieniu Przemysława Olstowskiego, ukazana została korzystna rola Galicji – w tym wypadku jako miejsca, gdzie (w przeciwieństwie do innych części kraju) nie występował niedobór prawników – zjawisko charakterystyczne dla lat dwudziestych. Z istnieniem wymiaru sprawiedliwości związane były sukcesy. Autor postawił jednak tezę, że w jego funkcjonowaniu w realiach państwa autorytarnego można doszukiwać się genezy wydarzeń okresu stalinowskiego. Na zakończenie pierwszego dnia obrad Andrzej Wojtaszak (Uniwersytet Szczeciński) omówił zagadnienie polityki personalnej w polskiej armii w latach II RP. Referent skoncentrował uwagę na oficerach. Przełomem było objęcie władzy przez piłsudczyków, którzy doszli do władzy, mając wsparcie części oficerów. Kolejny przełom stanowiła śmierć Piłsudskiego w 1935 r. Referent wykazał, że istniały różne determinanty, które wpływały na zmiany w armii – zaliczał się do nich wzrost zagrożenia wojennego.

Następnie otwarta została dyskusja, w której brali udział referenci. Była to okazja do wymiany poglądów w kwestii zagadnień poruszonych w poszczególnych referatach. Po dyskusji głos w imieniu organizatorów zabrał Janusz Mierzwa, podsumowując

pierwszy dzień obrad. Następnie uczestnicy konferencji spotkali się na uroczystej kolacji, która stanowiła okazję do przeprowadzenia kularowych rozmów na tematy związane z problematyką sesji.

Drugi dzień obrad otworzył Janusz Mierzwa. Tego dnia wystąpienia dotyczyły w głównej mierze zagadnień związanych z historią społeczną II Rzeczypospolitej. Moderatorem pierwszej części obrad był Robert Litwiński. Włodzimierz Mędrzecki (IH PAN) wygłosił referat pt. „Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej – między tradycją a nowoczesnością”. Referent przeprowadził krytyczną analizę dotychczasowego stanu badań nad społeczeństwem II RP, uznając niektóre ujęcia za schematyczne. Powołał się na najnowsze badania, które ukazują bardziej złożoną rzeczywistość społeczną w II RP, niż klasyczny podział na warstwy i klasy. Wpływ na to miały różne procesy modernizacyjne. Przykładem była polska inteligencja w okresie II RP, której część pozostawała zakorzeniona w szlacheckim systemie wartości. Występowały jednak też grupy inteligencji o nowoczesnym światopoglądzie. Jako inny przykład różnicowania referent wskazał robotników – bogatszych na Górnym Śląsku, a biedniejszych na Polesiu. Tadeusz Stegner (Uniwersytet Gdański) analizował II RP jako państwo „wielu wyznań i religii”. Za istotną kwestię uznał połączenie więzi wyznaniowej z więzią narodową. Z jego wypowiedzi wynika, że elity II RP zachowywały dystans wobec wyznań, czego znamienne świadectwo stanowiły konwersje związane z zawarciem ponownego związku małżeńskiego. W wystąpieniu Pawła Graty (Uniwersytet Rzeszowski) została omówiona polityka społeczna w kontekście budowy oraz ewolucji systemu. Zdaniem referenta po 20 latach istnienia II RP zmienił się sposób postrzegania polityki społecznej, lecz nie starczyło czasu na zbudowanie spójnego systemu społecznego. Autor wskazał na osiągnięcia państwa na tle sytuacji gospodarczo-społecznej, która wymuszała modyfikowanie polityki. Grzegorz Zackiewicz (Uniwersytet w Białymstoku) przedstawił zagadnienie ruchu związkowego w II RP. W jego ocenie ruch związkowy tworzył w II RP bardziej skomplikowaną mozaikę, niż system partyjny. W niektórych branżach związkowcy stanowili silną grupę – zwłaszcza wśród kolejarzy. Wpływało to na aktywność strajkową. Po 1926 r. zaczęły powstawać organizacje związkowe o prorządowym charakterze.

W popołudniowej części obrad rola moderatora przypadła Pawłowi Gracie. Przedmiotem wystąpienia Joanny Duftrat (UWr) były kobiety w II RP. Okres odrodzonej Rzeczypospolitej stanowił dla nich czas „powolnej modernizacji”. Lata II RP zostały potraktowane przez referentkę jako początek przemian prowadzących do równouprawnienia, co wymagało przezwyciężenia wielu barier. Duftrat wskazała na ustawę celibatową na Górnym Śląsku jako przykład dyskryminacji kobiet. Dostrzegła różnice między miastem a wsią, gdzie uważano, że dziewczętom wystarczy elementarne wykształcenie. W ocenie referentki na położenie kobiet w latach 1918–1939 miała wpływ ich niska kultura polityczna. Inną przyczyną był nacisk tradycji – przekonanie, że sprawowanie władzy leży w gestii mężczyzn. Katarzyna Sierakowska (IH PAN) wygłosiła referat pt. „Ewolucja czy rewolucja – przemiany rodziny na ziemiach polskich w I połowie XX wieku”. Referentka wskazała, że satysfakcja i zadowolenie w rodzinach w okresie II RP zaczęły być traktowane jako istotne. Dotyczyło to także dzieci, których status się zwiększył. Referentka określiła to mianem zyskania przez dzieci podmiotowości. Zwróciła uwagę na spadek liczby dzieci w rodzinach oraz na zjawisko uzyskiwania przez szkołę coraz większego wpływu na wychowanie, co dotychczas pozostawało w głównej mierze w gestii rodzin. Referat pt. „Ubóstwo, bieda, nędza... Obszary społecznego wykluczenia w Drugiej Rzeczypospolitej” został przedstawiony

przez Mateusza Rodaka (IH PAN). Do przestępczości – zdaniem badacza – prowadziła trudna sytuacja materialna. Referent postawił tezę, że w okresie II RP wykluczenie w praktyce nie dotyczyło tylko elity. Zjawisko to występowało więc w II RP w nadmiarze, chociaż również współcześnie nie ma społeczeństw całkowicie inkluzywnych.

Moderowania obrad w ostatniej części podjął się Mateusz Rodak. Pierwszy referat – „Modernizm i państwo. Sztuka i architektura dla Drugiej Rzeczypospolitej” – wygłosił Andrzej Szczęsny (UJ). Modernizm w sztuce i architekturze ukazał jako „mówiący” o nowoczesności. Architektura modernistyczna była tworzona celem inicjowania ram niepodległości. W okresie II RP istniały grupy państwowo-artystyczne, które propagowały modernizm. Przełom w architekturze modernistycznej stanowiła Powszechna Wystawa Krajowa w Poznaniu w 1929 r., ponieważ umożliwiła jej promocję w szerszym gronie odbiorców. Celem przybliżenia słuchaczom poruszanej problematyki referent zaprezentował na kilku slajdach przykłady architektury modernistycznej w kraju. W referacie „Edukacyjne dążenia modernizacyjne i ich efekty w Drugiej Rzeczypospolitej na przykładzie historii szkolnej. «Filozofia zmian»” Hanna Wójcik-Lagan (UJK) wskazała na wypracowywanie treści, które były następnie stosowane w edukacji historycznej. Zwróciła uwagę, że historia narodowa inspirowała organizatorów edukacji. Referentka poruszyła problem propagowania historii narodowej w państwie wielonarodowościowym, jakim była odrodzona Rzeczpospolita. Kończąc obrady referat pt. „Życie naukowe Drugiej Rzeczypospolitej – rozbudowa nauki akademickiej w warunkach narastającego etatyzmu” przygotował Piotr Hübner (em. prof. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu). Ze względu na stan zdrowia autora tekst przedstawił Mateusz Hübner (UMK). Zostały ukazane uwarunkowania życia naukowego w trudnych realiach odbudowy polskiej państwowości. Mankamentem była polityka etatystyczna – forsowana przez władze piłsudczykowskie – która objawiła się w kontrolowanych działaniach ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego Janusza Jędrzejewicza, który doprowadził do zniesienia autonomii akademickiej.

Następnie rozpoczęła się dyskusja, w której brali udział zarówno referenci, jak i słuchacze. Wymieniano poglądy rozwijające niektóre problemy poruszane w referatach. Na zakończenie głos zabrał Janusz Mierzwa, który w imieniu organizatorów podziękował uczestnikom obrad. Materiały pokonferencyjne zostaną wydane w 2020 r.

Konferencja „Oblicza Niepodległej. Państwo i społeczeństwo. W 100-lecie odrodzenia Rzeczypospolitej” wpisala się w obchody stulecia niepodległości, których kulminacja przypadła na 11 XI 2018 r. Proces odzyskiwania niepodległości przebiegł inaczej na poszczególnych obszarach, które weszły w skład II Rzeczypospolitej. Przykładowo w mieście obrad, Krakowie, Polacy przejęli władzę z rąk Austriaków już 31 X 1918 r. Na drugim biegunie była Wileńszczyzna – oficjalnie przyłączona do państwa polskiego dopiero w 1922 r. Odzyskanie niepodległości stanowiło więc złożony proces, podobnie jak wiele późniejszych zjawisk z II RP. Interdyscyplinarna forma konferencji pozwoliła na przeprowadzenie analizy uwzględniającej złożony charakter wielu procesów i zjawisk. Analiza ta odchodzi od schematów i obiegowych stereotypów. Stanowi to o wartości konferencji, która pozwoliła na wielowymiarowe poznanie rzeczywistości politycznej, społecznej, gospodarczej i kulturalnej odrodzonej Rzeczypospolitej. W ten dyskurs wpisali się również najmłodszy badacze, którzy 24 X 2018 r. zorganizowali panel studencko-doktorancki poprzedzający obrady konferencyjne.

Mateusz Hübner

Toruń